

ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΣΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΑΛΟΓΟ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΓ' ΑΙΩΝΑ¹

Υ Π Ο

Ἄρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ, Δρ. Θ.

1. Εἰσαγωγικά.

Οἱ πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς συνθήκες ποὺ διαμορφώθηκαν τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴ Δύση, ἰδιαίτερα στὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΓ' αἰώνα, καθιστοῦσαν τὴν ὑποκίνηση τοῦ θέματος τῆς ἔνωσης τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, ἢ ὁποῖα ὁμως ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ ὄχι πλέον στίς διμερεῖς συζητήσεις τῶν διαφόρων θεολόγων, ἀλλὰ στὴν ἐνεργοποίηση τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ, δηλαδὴ στὴν διὰ τῆς συνοδικῆς αὐθεντίας πραγματοποιοῖση τῆς ἔνωσης, ἢ ὁποῖα ἦταν πλέον ἡ μόνη δυνατὴ καὶ παραδεκτὴ διαδικασία².

Στὰ πλαίσια λοιπὸν τῆς προοπτικῆς γιὰ πραγματοποίηση τῆς ἔνωσης, ἀναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η' τὸν Παλαιολόγο πρωτοβουλία, ἢ ὁποῖα ὑπέκρυπτε πολιτικὲς σκοπιμότητες καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δημιούργησε ἔντονες ἀντιδράσεις, ἡδὴ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ἀφοῦ ἦταν ἀντίθετη μὲ τὴν παγιωθεῖσα συνοδικὴ συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος καὶ ἐπιπλέον προεικόνιζε ἀρκετὲς ὑποχωρήσεις ἀπὸ μέρους τῆς Ἀνατολῆς. Ἐναντι τῆς βεβιασμένης αὐτῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ πάπας Ρώμης Κλήμης Α' (1265-1268), ἀποστέλλει μία «διορθωμένη» Ὁμολογία στὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η', μὲ τὴν ἀξίωση νὰ τὴν ὑπογράψουν ὄχι μόνο ὁ αὐτοκράτορας ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ Ὁρθόδοξοι ἐπίσκοποι, θεωρώντας

---

1. Εἰσήγησις στὸ Γ' Θεολογικὸ Συνέδριον Μεταπτυχιακῶν Φοιτητῶν τοῦ τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε στὸ Συνεδριακὸ Κέντρο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θηβῶν καὶ Λεβαδείας (Ἰούλιος 6-8 Ἰουλίου 1997), μὲ θέμα: «ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΔΥΣΗ. Ἡ πορεία δύο κόσμων».

2. Πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Β'*, Ἀπὸ τὴν *Εἰκονομαχία μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, Ἀθήναι 1994, σελ. 583, 589.

μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὅτι ἐκφράζεται ἡ οἰκουμενικὴ ἀποδοχὴ τοῦ κειμένου καὶ συγχρόνως ἐπιτυγχάνεται ἡ διὰ τῆς συνοδικῆς αὐθεντίας ἔνωση. Στὴν «Ὁμολογία» αὐτὴ ἀναφέρονται ὡς ὄροι γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἔνωσης, ὄχι ἡ ἐπίλυση τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος τοῦ *Filioque*, θέμα ποῦ ἐνδιέφερε τοὺς θεολόγους τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε ἀπλᾶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ παπικοῦ πρωτείου, ἀλλ' ἡ ἀπόλυτη ἐκκλησιολογικὴ ἐφαρμογὴ του καὶ στὴν Ἀνατολή, μέσα ἀπὸ τὸ ἐκκλητο καὶ τὸ κανονικὸ Μνημόσυνό του στὰ ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα³. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ Νικηφόρου Γρηγοῶ⁴: ἡ ἔνωση θὰ πραγματοποιεῖτο «*ὑφ' ὄρω τριῶν κεφαλαίων, ἐνὸς μὲν ἐν ταῖς ἱεραῖς ὑμνωδίαις τὸν πάπαν εἰς τὰ δίπτυχα μνημονεύεσθαι ὁμοῦ τοῖς τέτταρσι πατριάρχεις, δευτέρου τοῦ ἐκκλήτου καὶ τρίτον τοῦ πρωτεύειν ἐν πᾶσι. Περί τῆς προσθήκης, ἣν ἐκεῖνοι εἰς τὸ ἱερὸν καινοτομοῦσι σύμβολον ἢ περί τινος ἄλλης οἰασοῦν ὑποθέσεως, ἀναγκαστικὴ τις ἔρις οὐ συνηρέθη*»⁴. Ἐναντι αὐτῶν τῶν παπικῶν ἀξιώσεων, τῆς ὑποχωρητικότητος τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῆς ἔντονης ἀντίδρασης τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ Α' ὁ Γαλησιώτης (1266-1275 καὶ 1282-1283) κατανοεῖ ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ ἀναλάβει πρωτοβουλία ἀντιδράσεων. Μὲ ἐντολὴ του ὁ, ἐκ τῶν μαθητῶν του, ἱερομόναχος Ἰωβ Ἰασίτης⁵ συντάσσει τὴν «Ἀπολογία», στὴν ὁποία ἐκφράζει τίς ἀντιρροήσεις του γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιχειρεῖται ἡ ἔνωση, ἀπὸ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα καὶ

3. Ἰ. Καρμίρη, «Ἡ ἀποδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Η' τὸν Παλαιολόγον Λατινικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ 1274», ἐν *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου Β'* (1947), σελ. 126-147. Πρβλ. V. Laurent et J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)*, Paris 1976, σελ. 249, 29-251, 1, 24-25.

4. Νικηφόρου Γρηγοῶ, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία* V,2, ἐκδ. Ludovici Schopeni vol. I, Bonnae 1829, σελ. 125-130. «*Διάλογος ὃν ἐποίησεν ὁ ἀγιώτατος καὶ σοφώτατος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κύρ Μιχαὴλ ὁ Ἀγγιάλων πρὸς τὸν πορφυρογέννητον βασιλέα κύρ Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν περὶ τῆς τῶν Λατίνων ὑποθέσεως, ὅτε πολλοὶ τῶν ὑπὸ τὸν πάπαν ἀρχιερέων καὶ ἐπισκόπων καὶ φρερῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβον, τῶν ἐκκλησιῶν ζητοῦντες τὴν ἔνωσιν καὶ μηδὲν τι ἕτερον ἀπὸ τῶν Γραικῶν ἀπαιτοῦντες ἢ παραχωρῆσαι τῷ πάπᾳ τῶν πρωτεῶν καὶ τῆς ἐκκλήτου, δοῦναι δὲ τούτῳ καὶ τὸ μνημόσυνον*», ἐν V. Laurent et J. Darrouzès, *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 347 (Προοίμιον), 349, 6-10. «*Πατριαρχικὸν Γράμμα*», *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 323, 23-25. «*Ἐπιστολὴ τοῦ Βέκκου πρὸς τὸν ἰταλὸν πάπαν δι' ἧς ἀναθεματίζει πάντας τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανοὺς τοὺς μὴ δεξαμένους τὴν ἑαυτοῦ δυσσέβειαν*», *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 481, 6-15.

5. Γιὰ τὸν Ἰωβ Ἰασίτη βλ. Wolfgang Buchwald - Armin Hohlweg - Otto Prinz, *Tusculum - Lexikon griechischer und lateinischer autorem des altertums und des mittelalters*, München 1982, σελ. 374 (ἑλλην. μ.τ.φ. Ἀλεξ. Φούρλας, τόμ. Α', Ἀθήνα 1993, σελ. 228).

γιὰ τὶς παπικὲς ἀξιώσεις, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν «*τριῶν κεφαλαίων*» στὴν Ἀνατολή⁶. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἔγκειται στὸ ὅτι ἐκφράζει μιὰ ἀλλαγὴ στὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τόσο αὐτοῦ καθεαυτοῦ τοῦ γεγονότος τῆς ἔνωσης, ὅσο καὶ τῶν συγκεκριμένων παπικῶν ἀξιώσεων. Ἐκφράζει δηλαδὴ μιὰ ὑπέρβαση τῶν παλαιῶν σχημάτων τῆς θεολογικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης καὶ τῆς πετρείου ἀποστολικότητας αὐτοῦ (*Vicarius Christi*), ἐφαρμόζοντας συγκεκριμένες ἀρχὲς τοῦ κανονικοῦ δικαίου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Δύση, στὴν ὁποία πλεόν εἶχε διαμορφωθεῖ μιὰ διαφορετικὴ θεώρηση. Στὸ σημεῖο αὐτὸ νομιζῶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἡ προβολὴ τῶν «*τριῶν κεφαλαίων*» ἀπὸ μέρους τοῦ πάπα ὑποδηλώνει μὲ βεβαιότητα μιὰ διαφοροποίηση ὄχι τόσο τῆς θεολογικῆς θεώρησης τοῦ πρωτείου, ὅσο τοῦ τρόπου ἐπιβολῆς τοῦ πρωτείου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς του στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς Ἀνατολῆς, κύρια δὲ μέσω τοῦ ἐκκλήτου καὶ τοῦ κανονικοῦ Μνημοσύνου. Τὰ ἴδια θέματα εἶχαν τεθεῖ ἀπὸ τοὺς παπικοὺς ἀντιπροσώπους, σὶς διμερεῖς θεολογικὲς συνομιλίες, καὶ σὶς ἀρχὲς τοῦ IB' αἰώνα⁷, ὡς μιὰ

6. «*Τοῦ παναγιατάτου καὶ οἰκουμενικοῦ κυροῦ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῖς προβληθεῖσιν ὑπὲρ τῶν Λατίνων, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν θεομεγαλύντων καὶ ἁγίων βασιλέων Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας, ἐκπονηθεῖσα τῷ ἱερομονάχῳ Ἰώβ, τῷ μαθητῇ τούτου, διὰ τῆς τούτου παρακελεύσεως καὶ δεικνύσα μὴ δεῖν εἶναι μήτε τῶν πρωτείων ὡς ἀρχιερεῖ τῷ πάπα παραχωρεῖν, μήτε ἐκκλητον τούτῳ διδόναι, μήτε ἀναφέρειν ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις αὐτόν, ἕως ἂν στέργῃ τὰ καινοτομηθέντα τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης παρὰ τὰς τῶν ἁγίων πατέρων παραδόσεις καὶ τὰ θεσπίσματα. Ταῦτα προεβάλλοντό τινες τὰ τρία κεφάλαια καὶ ἀποκριμάτιστον τὴν τούτων δόσιν, κὰν ὅπως ἄρα καὶ ἔχῃ ὁ πάπας, τὸ βασιλικὸν ἀναλαβόντες πρόσωπον πρὸς οὓς ὁ θεῖος πατριάρχης, ἀντικαθιστάμενος καὶ ἀντιπίπτων μετὰ τῆς συμμαχίας τοῦ Πνεύματος, τὸναντίον δείκνυσιν ἅπαν καὶ ἀνασκευάζει τὰ προβαλλόμενα ἐκ περιουσίας, ὡς ἐν τοῖς κατὰ μέρος παντὶ τῷ βουλομένῳ ἐντυγχάνειν γνωσθήσεται» V. Laurent et J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)*, Paris 1976, σελ. 1-15, 134-301. (Στὸ ἐξῆς «Ἀπολογία»).*

7. Τὸ θέμα τῶν Διπτύχων τέθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν πάπα Οὐρβανὸ Β' (1088-1099), στὸν ὁποῖο ἀπήνησε μὲ φιλόφρονα ἐπιστολὴ του ὁ πατριάρχης Νικόλαος Γ' ὁ Γραμματικὸς (1084-1111), δικαιολογούμενος, ὅτι ἡ διαγραφή προῆλθε, εἴτε ἀπὸ ἀμέλεια, εἴτε γιὰ μετὰ τὴν χειροτονία του ὁ πάπας δὲν ἀπέστειλε τὴν καθιερωμένη συνοδικὴ ἐπιστολή. Ὁ πάπας Ἀλέξανδρος Γ' (1159-1181) ἔθεσε ὡς ὄρους γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἔνωσης τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ μέρους τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Λουκά Χρυσοβέργη (1157-1169) τοῦ πρωτείου καὶ τοῦ ἐκλήτου καὶ ἐπιπλέον τὴν ἀναγραφή τοῦ ὀνόματός του στὰ ἐκκλησιαστικὰ Διπτύχα. Τὰ ἴδια θέματα ἐπανεμφανίζονται σὶς συνομιλίες τοῦ 1253, μεταξὺ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Δ' καὶ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πατριάρχου Κυζικίου Γεωργίου Κλειδᾶ, Σάρδεων Ἀνδρονίκου καὶ τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τῆς νήσου Ὁξείας καὶ μετέπειτα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἀρσενίου Αὐτωρειανοῦ. Κατὰ τὴν γνώμη μας ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τῶν παπικῶν ἐπιδιώξεων καὶ ἡ περὶ τοῦ πρωτείου διαφορετικὴ θεώρηση, ἴσως νὰ ὠφείλεται στὴν ὑπόδειξη κά-

μετακενωτική προβολή τῶν κανονικῶν προϋποθέσεων ἐφαρμογῆς καὶ ἐρμηνείας τοῦ πρωτείου, τὸν ΙΓ' αἰῶνα ὅμως ἔχουμε μιὰ συστηματικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ὅλου θέματος, ἀπὸ μέρους τῆς Ἀνατολῆς.

2. Ἡ ἔνωση ὡς ἔκφραση τῆς κοινῆς πίστεως καὶ ἀποτέλεσμα τῆς συν-οδικῆς συνειδήσεως.

Οἱ ἐνωτικοὶ καὶ λατινόφρονες, οἱ ὁποῖοι ἐξέφραζαν στὴν Ἀνατολὴ ὡς γνωστὸν τὴν παπικὴ βούληση, θεωροῦν ὡς βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἔνωσης τὴν ἀπὸ μέρους τῆς Ἀνατολῆς ἀποδοχὴ τῶν «τριῶν κεφαλαίων», ὅπως ἄλλωστε ἀναφέρεται τόσο στὸ «*Συνοδικὸ Γράμμα*»⁸ ὅσο καὶ στὴ διακήρυξιν τῶν κληρικῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας «*ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ δῆθεν τῶν Ἐκκλησιῶν*»⁹. Γιὰ τοὺς ἀνθενωτικούς ὅμως οἱ προϋποθέσεις εἶναι διαφορετικές· α) ἡ ἐπάνοδος στὴν κοινὴ πίστι καὶ παράδοση καὶ β) ἡ ἐπικύρωση τῆς ἔνωσης ἀπὸ Οἰκουμενικὴ σύνοδο. «*Μὴ δεῖν εἶναι μήτε τῶν πρωτείων ὡς ἀρχιερεῖ τῶ πάπα παραχωρεῖν, μήτε ἔκκλητον τούτῳ διδόναι, μήτε ἀναφέρειν ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις αὐτόν*», ἀναφέρει ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, «*ἕως ἂν στέργῃ τὰ καινοτομηθέντα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης παρὰ τῶν ἀγίων πατέρων παραδόσεις καὶ τὰ θεσπίσματα*»¹⁰, ἐνῶ ὅποιαδήποτε ἀποδοχὴ τῶν «τριῶν κεφαλαίων», χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν τῆς κοινῆς πίστεως καὶ παράδοσης, σημαίνει ὅτι ἀποκλείνει τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης τῆς Ἀνατολῆς καὶ συγκλείνει στὴν λατινικὴν¹¹. «*Ὁ γὰρ καταδεχόμενος ταῦτα*», τονίζει ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, «*οὐχ ὅπως κατάκριτος μόνον καὶ ἄθλιος διὰ τὸ τοῖς κανόσι μὴ πάντα ταῦτα δοκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐαγγέλιον συνανατρέπων Χριστοῦ οἷς τοὺς ἀθετητὰς τούτου συμπαράδεχεται, βαρυτάτην ἐαυτῷ καὶ ἀπαραίτητον τὴν κόλασιν προμενήσειεν*»¹². Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ τὰ «*τρία κεφάλαια*» εἶναι

ποῖων ἀνατολικῶν θεολόγων, οἱ ὁποῖοι, γνωρίζοντες τὴν κανονικὴν παράδοσιν τῆς Ἀνατολῆς, ὑπέδειξαν ποῦ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ θέματος, ὄχι δηλ. στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο τῆς ἀποστολικότητος, ἀλλὰ στὴν προβολὴ τῶν μέσων ἐκείνων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Ἴσως εἶναι ἀπαραίτητη ἡ διερεύνησις αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης.

8. V. Laurent et J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon*, σελ. 320-323.

9. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 469, 3-9, 13-18. «Ἀπολογία», σελ. 321, 5-11, 18-19.

10. «Ἀπολογία», σελ. 135, 7-8.

11. «Ἀπολογία», σελ. 139, 20-28. 193, 8-10. 253, 10-12.

12. «Ἀπολογία», σελ. 145, 30-34.

ἀλληλένδετα μεταξύ τους¹³, καμμὶὰ ὑποχώρηση δὲν ἐπιτρέπεται γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἐνὸς μόνο, ἐφόσον τὸ ἓνα «συνεισφέρει καὶ τᾶλλα καὶ εἰ ἀναιρεθεῖ, συναναιρεῖ»¹⁴. Ἐπομένως λοιπὸν ὅποιαδήποτε ἐπιτευξὴ τῆς ἔνωσης, χωρὶς τὶς παραπάνω προϋποθέσεις, εἶναι πράξη ἐκκλησιαστικῆς παρανομίας, καὶ εἰς «τὸ παρανομεῖν οἰκονομεῖν οὐκ ἔστιν»¹⁵, τονίζει ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ. Ἄλλ' ὅμως καὶ ὡς πράξη «οἰκονομίας» θεωρουμένη ἢ ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ἀποτελεῖ ὑπόθεση προσωπικῆ τοῦ πατριάρχου, τοῦ αὐτοκράτορα ἢ κάποιων πολιτικῶν προσώπων, ἀλλ' ἀντίθετα εἶναι ἀποτέλεσμα συνόλου τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθεῖ «δίχα γνώμης τῶν ἁγιοτάτων ἐκκλησιῶν, τῶν ἐν διαφοροῖς ἔθνεσι μεθ' ἡμῶν ἠνωμένων καὶ τῶν ἐτέρων ἁγιοτάτων πατριαρχῶν, τοῦ Ἀλεξανδρείας, τοῦ Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων», χωρὶς δηλαδὴ τὴν σύγκληση συνόδου ἀντιπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν, στὴν ὁποία «θελήσωσι κοινῶς πάντες οἰκονομίαν ποιῆσαι τινα διὰ τὸ τῆς εἰρήνης καλὸν» καὶ ἀποδεχθοῦν μετὰ χαρᾶς, ὥστε τὸ γεγονὸς «μόνιμον ἔσται καὶ ἀσκανδάλιστον»¹⁶. Ἡ ἔνωση λοιπὸν τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης δὲν εἶναι θέμα ἀπλᾶ ἀναγνώρισης καὶ ἀποδοχῆς τῶν «τριῶν κεφαλαίων», ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, ἀλλὰ θέμα ἐκκλησιολογικὸ, τὸ ὁποῖο ὀφείλει νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἀπὸ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, γιὰτὶ «παρ' Οἰκουμενικῆς συνοδικῆς διαγνώσεως, διὰ τὸ ταυτόγνωμον καὶ σύμψηφον πάντων, ὁ πάπας τῆς ἐκκλησίας ἀπεσφενδόνηται, ἀλλὰ καὶ αἱ πρόην ἅγιοι καὶ Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τὴν τούτου προαναπεφωνήκασιν ἀποκηρυξιν καὶ ὁ λοιπὸς ἅπας τῶν ἁγίων πατέρων χορὸς»¹⁷.

3. Ἡ ἔνωση ὑπὸ τὸν ὄρον «τριῶν κεφαλαίων».

α. Τὸ «πρωτεῖον» ὡς πρωτεῖο τιμῆς.

Τὸ δεῦτερο ἐκκλησιολογικὸ θέμα τὸ ὁποῖο ἐτέθη, ἔχει σχέση μὲ τὶς παπικὲς ἀξιώσεις αὐτὲς καθ'αυτὲς, καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν «τριῶν κεφαλαίων». Ἡ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πάπα, ὡς πρώτου μεταξὺ τῶν λοιπῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς, στὰ λειτουργικὰ Δίπτυχα,

13. «Ἀπολογία», σελ. 201, 2-7.

14. «Ἀπολογία», σελ. 199, 29-30. 221, 27-35.

15. «Ἀπολογία», σελ. 271, 7-10, 16-17.

16. «Ἀπολογία», σελ. 305, 3-6, 8-11.

17. «Ἀπολογία», σελ. 267, 13-20.

σημαίνει, κατὰ τὴν γνώμη του, καὶ τὴν ἄμεση ἀναγνώριση τῆς παπικῆς ἀρχιερωσύνης του¹⁸, συγχρόνως δὲ τὴν ἄρση κάθε μορφῆς ἀκοινωνησίας, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τοῦ σχίσματος καὶ μὲ τὴν κατάθεση τῶν ἀναθεμάτων ἔπαυσε κάθε μνημόνευση καὶ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πάπα στὰ Δίπτυχα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἴδια ἀντίληψη συναντᾶται καὶ στὴν ἀξίωση τοῦ πάπα, σχετικὰ μὲ τὸ ἔκκλητο, τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύει μὲ πολιτικὰ κριτήρια καὶ θεωρεῖ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἄμεση ἀναγνώριση καὶ ἔμπρακτη ἐφαρμογὴ τοῦ πρωτείου του, ὡς πρωτείου ἐξουσίας καὶ στοὺς λοιποὺς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς. Γιὰ τὸν πάπα λοιπὸν τὸ ἐκκλησιολογικὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιώσεων του, δηλαδὴ τῶν «*τριῶν κεφαλαίων*», σχετίζεται ἄμεσα μὲ αὐτὸ τὸ παπικὸ πρωτεῖο, τὸ ὁποῖο, ὡς γνωστὸν, ἐρμηνεύεται ὡς πρωτεῖο ἐξουσίας. Ἀντίθετη ὅμως πρὸς τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ πατριάρχη Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος, ἀκολουθῶντας τὴν κανονικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολῆς, τονίζει ὅτι τὸ πρωτεῖο παρεχωρήθη στὸν πάπα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ὅπως καὶ στοὺς λοιποὺς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς, ὄχι ὡς πρωτεῖο ἐξουσίας, ἀλλὰ τιμῆς, οὔτε ἐκφράζει κάποια ιδιαίτερη προσωπικὴ ἐκτίμηση, «*ἀλλ' ἵνα ἑκάτεροι αἱ ἐκκλησίαι εἰρήνην φυλάξωσι πρὸς ἀλλήλας*», ὡς «*ἰσοτιμίας ἔμφασις... καὶ ἰσορροποῦ τάξεως τε καὶ καταστάσεως*» μεταξὺ τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων¹⁹. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ τοῦ πατριάρχη Ἰωσήφ, ἀπόλυτα ἐκκλησιολογικὴ, ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὴν πολιτικὴ ἢ κοσμικὴ ἀντίληψη τοῦ πάπα, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν ὁποιαδήποτε ἐκφραση ἐξουσίας, στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει κοσμικὴ ἢ πολιτικὴ διάσταση, ἀλλὰ πνευματικὴ «*τὸ γὰρ κατάρχειν ἱερέων πνευματικὸν οὐ σωματικόν, τὸ δὲ συντετάχθαι τοῖς ἀρχιερεῦσι ἱερατικὸν ἀλλ' οὐ κοσμικόν τὸ δὲ καθαιρεῖν ἢ καὶ ἀνορθοῦν ἱερέας, τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας, οὐκ ἐξωτερικῆς ἀρχῆς γνώρισμα*»²⁰.

β. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα καὶ τὸ κανονικὸ Μνημόσυνο.

Ἡ καθιέρωση λοιπὸν τάξης καὶ ἐγγραφῆς στὰ ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα προκαθεδρίας τῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς, ὡς γνωστὸν, συνδέεται μὲ τὸν κανονικὸ θεσμὸ τῶν πρεσβείων τιμῆς τῶν θρόνων καὶ ὄχι μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ ἐκάστοτε ἐπισκόπου ἢ τοῦ πατριάρχη, δὲν ἀποτελεῖ δὲ ἀτομικὸ δικαίωμα αὐτοῦ, οὔτε ἐκφραση τοῦ πρωτείου του, ὡς πρωτείου ἐξουσίας, ἐνῶ ἡ μικρὴ ἢ μεγάλῃ πολιτικὴ σπουδαιότητα τῆς

18. «Ἀπολογία», σελ. 251, 24-25.

19. «Ἀπολογία», σελ. 241, 37-40 - 243, 1-3.

20. «Ἀπολογία», σελ. 249, 29-31 - 251,1.

πόλης εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἀμιγῆ ἐκκλησιολογικὸ χαρακτήρα τῶν ἐκκλησιολογικῶν Διπτύχων. Τὰ πρεσβεῖα ἀπονέμονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰ τὸ πραγματικὸ ἐκκλησιαστικὸ κῦρος τοῦ θρόνου καὶ ὄχι ἀπὸ ἀπλὴ περιφερειακὴ ἐθμικὴ παράδοση. Οἱ κανονικὲς καὶ ἐκκλησιολογικὲς αὐτὲς ἀρχὲς τῶν λειτουργικῶν Διπτύχων ἀποδυναμώνουν ἢ καὶ ἀπορρίπτουν κάθε ἀντίληψη προκαθεδρίας ἐξουσίας, ἐνῶ θεωρούμενες στὰ πλαίσια τοῦ κανονικοῦ θεσμοῦ λειτουργίας τοῦ συνοδικοῦ συστήματος καὶ τῆς πατριαρχικῆς πενταρχίας ἐκφράζουν τὸ ἰσότιμον καὶ τὴν τιμητικὴν τάξιν τῶν θρόνων²¹. Ὁ πάπας, ὡς πρῶτος μεταξὺ ἴσων (*Primus inter pares*), ὄχι στὸ σῶμα τῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ στὴν τάξιν τῶν πατριαρχῶν, ἐκφράζει τιμητικὰ τὴν ὑπερδιοικητικὴν λειτουργία τοῦ πρωτείου του καὶ ὑπηρετεῖ, στὸν ἱστορικὸ βίον τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἐνότητα καὶ κοινωνία τῶν θρόνων καὶ τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, στὴν ὀρθὴ πίστιν καὶ ἀγάπην, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ πατριαρχικοὶ θρόνοι²². Ἔτσι ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματός του στὰ ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ του Μνημόσυνο ἀποτελοῦν τὴν ἐπισφράγιση τῆς κανονικῆς διαδικασίας καὶ τὴν βεβαίωση τῆς κοινωνίας καὶ ἐνότητας τῶν πατριαρχικῶν θρόνων, «ὡς ὀρθοτομοῦντων δηλαδὴ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας καὶ ταυτογνωμονούντων τῷ τὴν θυσίαν προσφέροντι»²³. Ὁ πάπας ὁμως, ὡς «ἀθετητῆς καὶ ψευδάδελφος», κατὰ τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ, δὲν ὀρθοτομεῖ «τὸν ὑγιαίνοντα λόγον» τῆς ἀληθείας ὡς τοιοῦτος δὲ καθίσταται ἀκοινωνήτος καὶ «ἀπεσφενδόνηται τῆς Ἐκκλησίας», ὅπως «αἱ ἅγιοι καὶ οἰκουμενικοὶ συνόδοι τὴν τούτου προαναπεφωνήκασιν ἀποκήρυξιν καὶ ὁ λοιπὸς ἅπας τῶν ἁγίων πατέρων χορὸς»²⁴. Ἡ ὁποιαδήποτε λοιπὸν ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματός του στὰ Δίπτυχα καὶ τὸ κανονικὸ Μνημόσυνο αὐτοῦ ἀπαιτεῖ ὀρθοφροσύνην στὴν πίστιν²⁵, ὡς κοινωνὸς τῆς πίστεως καὶ τῶν θείων μυστηρίων διάδοχος²⁶, ἀποτελεῖ δὲ πράξιν κανονικὴν, πρὸς διαφύλαξιν

21. Πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, «Κανονικὸν περιεχόμενον τῶν ἐκκλησιαστικῶν Διπτύχων», (ἀνάτυπο ΔΙΠΤΥΧΑ), Ἀθῆναι 1979.

22. Βλ. Βλ. Φειδᾶ, «Τὸ πρωτεῖον τοῦ πρώτου εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν» (ἀνάτυπον ΝΕΑ ΣΙΩΝ), Ἐν Ἱεροσολύμοις 1980, σελ. 20-25.

23. «Ἀπολογία», σελ. 251, 7-9.

24. «Ἀπολογία», σελ. 267, 15-17.

25. «Ἀπολογία», σελ. 203, 8-9.

26. «Ἐπιστολὴ ἀποσταλείσα παρὰ τῶν Ἀγιορειτῶν πάντων πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον, ὁμολογητικῆ, σπεύδοντος τούτου ὅση δύναμις ἐνώσαι τοὺς Ἰταλοὺς παραλόγως μεθ' ἡμῶν, μένοντος ἐκείνους ἀδιορθώτους πάντη τῶν σφῶν αἰρέσεων καὶ ἀμεταβλήτους», ἐν V. Laurent et J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon*, σελ. 399, 12-14. Πρβλ. Νικολάου Ἀνδρίδων, «Προθεωρία Κεφαλαιώ-

τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας²⁷. Τὴν μόνη δυνατὴ μνημόνευση ποῦ προτείνει καὶ ποῦ ἀποδέχεται ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ γιὰ τὸν πάπα, εἶναι ἡ «ἀρνητικὴ εὐχή», ὅπως καὶ στοὺς αἰρετικούς, τοὺς ὁποίους «καὶ φιλοῦμεν καὶ ὡς μέλη σεσηπῶτα πενθοῦμεν καὶ τὴν ἴασιν αὐτοῖς ἐπευχόμεθα»²⁸, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸν ιε' κανόνα τῆς Πρωτοδευτέρας συνόδου (861), ἡ μὲν αἵρεση ἀνατρέπει τὴν ἱστορικὴ ταυτότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, τὸ δὲ σχίσμα θέτει σὲ ἀμφιβολία τὴν αὐθεντικότητα τῆς ὁρατῆς τάξης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος στὸ χῶρο καὶ τὸν χρόνο²⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ συνέπεια μιᾶς τέτοιας ἀμφιβολίας ἢ ἀνατροπῆς· ἀπώλεια τῆς ἀρχιερωσύνης ἢ τῆς ἱερωσύνης συνεπάγεται ἀπώλεια καὶ ὅλων τῶν ἄλλων κανονικῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπορροεῖ ἀπ' αὐτὴν³⁰.

γ. Τὸ «ἔκκλητο» μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης.

Στὴν ἀξίωση τέλος τοῦ πάπα, γιὰ ἀποδοχὴ ἀπὸ μέρους τοῦ τῆς ἐκκλήτου προσφυγῆς, ὄχι μόνο τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Δύσης ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὸ τρίτο ἐκκλησιολογικὸ θέμα τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἀντιπροτείνει δύο βασικὲς προϋποθέσεις, οἱ ὁποῖες ἰσχύουν στὴν κανονικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολῆς, ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔκκλητο. Ἡ σπουδαιότητα τῆς Ἀπολογίας τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ ἔγκειται στὸ ὅτι μὲ τὸ κείμενό του ἐκφράζεται ἡ παγιωθεῖσα ἤδη κανονικὴ ἀντίληψη τῆς Ἀνατολῆς, σχετικὰ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ καὶ λειτουργία τοῦ ἐκκλήτου, καὶ ἐπιπλέον προσδιορίζονται τὰ κριτήρια ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, μὲ τὰ ὁποῖα καθιερώθηκε τὸ ἔκκλητο γιὰ τὴν Ἀνατολὴ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως³¹.

1) Τὸ ἔκκλητο («*appelation*») σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν κανονικὴ

δης περὶ τῶν ἐν τῇ Θεῖα Λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων», ἐν PG 140, 460D-461A.

27. Βλ. Φειδᾶ, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 28.

28. «Ἀπολογία», σελ. 257, 22-23.

29. Πρβλ. «Ἐρμηνεῖα Ζωναρά», ἐν PG 137, 1069Δ. Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις 1949, σελ. 316.

30. «Διάλογος Μιχαὴλ Ἀγχιάλου», ἐν V. Laurent et J. Darrouzès, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 355, 31-357, 8.

31. Γιὰ τὰ ἰδιαιτέρα προνόμια τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφορικὰ μὲ τοὺς λοιποὺς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς βλ. Β. Stavridi, «L' autorité du patriarche oecuménique dans la vie de l' Église orthodoxe», ἐν *ISTINA* XL (1995), σελ. 357-368. G. Papatoma, «Les différentes modalités d' exercice de la juristiction du Patriarcat de Constantinople», Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 369-385.

ἀρχὴ τῆς τοπικότητος καὶ τοῦ συνοδικοῦ αὐτοδιοικητοῦ κάθε Ἐκκλησίας· «τὴν ἔκκλητον ἔχειν μὲν ἕκαστος τῶν μεγάλων ἀρχιερέων ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἐπαρχίᾳ, οἱ κανόνες θεσμοθετοῦσι· καὶ σαφὲς τὸ λεχθέν, οὐ ζητούμενον», τονίζει ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, καὶ συνεχίζει «οὐδὲ κατεπεμβαίνειν τῆς ἑτέρου ἐπαρχίας τὸν ἕτερον, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸν τε εἶναι καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν διοικεῖν καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀρχιερέων ἀπάντων μόνον γνωρίζεσθαι κεφαλὴν»³², οἱ δὲ μεγάλοι ἀρχιερεῖς εἶναι «ἢ τοῦ Ρώμης, ἢ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Ἀλεξανδρείας, τοῦ Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων»³³. Ἡ ἀρχὴ τῆς τοπικότητος τῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸ κανονικὸν δικαίωμα χειροτονίας καὶ κρίσης τῶν ἐπισκόπων θεμελιώνει τό, ἐντὸς τῶν κανονικῶν ὁρίων δικαιοδοσίας τοῦ κάθε θρόνου, δικαίωμα ἄσκησης τοῦ ἐκκλήτου³⁴. Ἡ ἄρρηκτη αὐτὴ σχέση τοπικότητος τῶν θρόνων καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς κρίσης καὶ χειροτονίας, στὴν ὀργάνωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης ὑπῆρξε πάντοτε θεμελιώδης, ὄχι μόνον στὴν κανονικὴ παράδοση ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν ζωὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας³⁵, ἐκφράζεται δὲ ἄριστα στὸν ἀ' κανόνα τῆς συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας (879), μὲ τὸν ὁποῖον θεσμοθετεῖται τὸ ἀπαρβίαστο τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων τόσο τοῦ παπικοῦ θρόνου στὴ Δύση, ὅσο καὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὴν Ἀνατολή³⁶. Ἡ ρύθμιση ὅμως αὐτὴ, ἀνοίξε τὸν δρόμον γιὰ τὴν ὀριστικὴ σύγκρουση τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως³⁷ καὶ συγχρόνως κατωχύρωσε τὸν ὑπερδιοικητικὸν χαρακτήρα τῶν «πρεσβείων τιμῆς» τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔναντι τῶν ἄλλων θρόνων τῆς Ἀνατολῆς³⁸, χωρὶς ὅμως οὐδεμιᾶς ἄλλης μορφῆς

32. «Ἀπολογία», σελ. 223, 1-13.

33. Αὐτόθι.

34. «Ἀπολογία», σελ. 223, 14-27 καὶ 229, 1-12.

35. Γιὰ τὸ δίκαιον τῶν χειροτονιῶν καὶ τῆς κρίσης ἀναφορικὰ πρὸς τὸν πρῶτον τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, βλ. Βλ. Φειδᾶ, Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν, I. Προϋποθέσεις διαμορφώσεως τοῦ θεσμοῦ (ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τὸ 451), Ἀθήναι 1977, σελ. 175 κ.ἑξ.

36. Πρβλ. «Ἐρμηνεῖα ἀ' κανόνα τῆς συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας», ἐν PG 137, 1085A-D.

37. Βλ. Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β', σελ. 181.

38. «ἢ παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως· ὅπερ προνόμιον οὐδενὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν ἐδόθη οὔτε ἀπὸ τῶν κανόνων οὔτε ἀπὸ τῶν νόμων, τὸ δικάζεσθαι μητροπολίτην τελούνται ὑφ' ἑτερον πατριάρχην παρὰ πατριάρχῃ ἑτέρῳ εἰ μὴ μόνον τῷ Κωνσταντινουπόλεως» «Ἐρμηνεῖα Ἀριστηνοῦ εἰς τὸν θ' κανόνα τῆς Δ' οἰκουμενικῆς συνόδου», ἐν PG 137, 420D - 421A.

ὑπερεξουσίας³⁹. Κατὰ τοὺς V. Laurent καὶ J. Darrouzès ἡ τιμητικὴ αὐτὴ ὑπεροχὴ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔναντι τῶν λοιπῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν κανονικὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τῆς πενταρχίας⁴⁰, ἄποψη ἢ ὁποία δὲν εἶναι σύμφωνη πρὸς τὴν ἱστορικοκανονικὴ ἐξέλιξη καὶ παράδοση ἐφαρμογῆς τοῦ ἐκκλητοῦ στὴν Ἀνατολή, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες θ' καὶ ιζ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (451) «τὰ τῆς ἐκκλητοῦ πρεσβεία πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν»⁴¹ δίδονται στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

II) Τὸ ἐκκλητο σχετίζεται μὲ τὰ «πρεσβεία τιμῆς». Ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ γνωρίζοντας τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν προσπάθεια τῆς Δύσης νὰ προσδώσει ὑπερόριες δικαιοδοσίες στὸ θρόνο τῆς Ρώμης, μὲ τὴν μονομερῆ ἐρμηνεία καὶ ἐφαρμογὴ τῶν γ', δ' καὶ ε' κανόνων τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343) καὶ οἰκουμενικὸ κύρος στοὺς κανόνες τῆς συνόδου, μὲ τὴν ἀλλοίωση τῶν κανόνων τῆς Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου (325)⁴², ἀντιπροβάλλει τὸν λα' κανόνα τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης (419)⁴³, μὲ τὸν ὁποῖον περιορίζονται οἱ κανονικὲς δικαιοδοσίες τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στὴ Ρώμη καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν Ἰταλία μόνο, σύμφωνα δὲ μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεόδωρου Βαλσαμώνα (ΙΒ' αἰώνας), τὴν ὁποία παραθέτει καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, εἰς «μάτην καυχῶνται οἱ περὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης λέγοντες πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τὰ ζητήματα ὀφείλιν διενυτυῖσθαι παρ' αὐτῆς κατὰ λόγον ἐκκλητοῦ εἰ γὰρ ἐκκλητοὺς τῶν ἐν Ἀφρικῇ οὐ συγχωρεῖται τηρεῖν, πολλῶ μᾶλλον καθ' ἑτέρω χωρῶν οὐχ ἔξει τὸ τοιοῦτον δίκαιον» (PG 138,133C)⁴⁴.

39. Βλ. Φειδᾶ, «Τὸ σταυροπηγιακὸ δίκαιο καὶ τὸ ἐκκλητον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», ἐν *ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ* 497/31-10-93, σελ. 27-34. Τὸ ἐκκλητο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ J. Darrouzès (*Documents inédits d' Ecclesiologie Byzantine*, Paris 1966, σελ. 75), εἶναι «une question juridique qui est aussi un des problèmes majeurs de l' ecclesiologie», φαίνεται δὲ ὅτι ἀπασχολοῦσε καὶ τοὺς κανονολόγους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ σχετικὸ κείμενο τοῦ ΙΒ' αἰώνα: «Περὶ τοῦ εἰ δίδεται κατὰ τῆς ψήφου τοῦ πατριάρχου ἐκκλητος εἶτε καὶ μὴ» (Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 75-85, 332-339).

40. Πρβλ. «Ἀπολογία», σελ. 230, ὑποσ. 1.

41. «Ἀπολογία», σελ. 227, 19-20.

42. Πρβλ. «Ἀπολογία», σελ. 225, 18-29.

43. Ἐρμηνεία τῶν κανόνων τῆς Σαρδικῆς καὶ τὴν συμβολὴ τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης, βλ. Βλ. Φειδᾶ, Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν I. Προϋποθέσεις διαμορφώσεως τοῦ θεσμοῦ (ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τὸ 451), Ἀθήναι 1977, σελ. 104-129. Τοῦ ἰδίου, «Συνοδικότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς», ἐν *ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ* 323/18-10-84, σελ. 9-11.

44. Πρβλ. «Ἀπολογία», σελ. 225, 30-227, 4.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ οἱ ρυθμίσεις τῶν παραπάνω κανόνων τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς ἐρμηνεύτηκαν στὴ Δύση ὡς ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τοῦ παπικοῦ θρόνου νὰ δέχεται τὸ «ἐκκλητο» τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς καὶ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς πάπες, σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς ἀντιπαραθέσεις πρὸς τὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐσφαλμένη ὁμως αὐτὴ ἐρμηνεία τοῦ «ἐκκλητου», ἐνὸς μόνο καιρικοῦ δικονομικοῦ προνομίου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης Ἰούλιο, δὲν ἔγινε ποτὲ ἀποδεκτὴ στὴν Ἀνατολή⁴⁵, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στὸν ὁποῖο ἀναγνωρίστηκαν ὑπερόρια διοικητικὰ δικαιώματα, μὲ βάση τὰ «πρεσβεῖα τιμῆς» τοῦ θρόνου, παρὰ τὴν αὐστηρὴ κανονικὴ ἀπαγόρευση κάθε ὑπερόριας ἐκκλησιαστικῆς πράξης. Κατὰ τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ οἱ κανόνες θ' καὶ ιζ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ἀποτελοῦν τὴν κανονικὴ θεμελίωση τοῦ διοικητικοῦ δικαιώματος τῶν «πρεσβεῖων τιμῆς» τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴⁶. Εἶναι γνωστὸ ὅτι μέχρι τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (381) οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ βάση τὸ δικαίωμα τῆς χειροτονίας καὶ κρίσης τῶν ἐπισκόπων, καθορίζονται στὰ ὄρια τῶν διοικήσεων Ἀσίας, Πόντου, Θράκης, περιστασιακὰ δὲ καὶ τοῦ Ἀνατ. Ἰλλυρικοῦ⁴⁷, γιὰ τὶς διοικήσεις αὐτὲς κανένας ἄλλος θρόνος δὲν ἐτιμάτο μὲ κανονικὰ πρεσβεῖα τιμῆς, ἐνῶ οὐδεμία παρέμβαση τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ ζητήματα κανονικῆς εὐταξίας δὲν ἐπετρέπετο στὶς διοικήσεις Αἰγύπτου, Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Μὲ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451) ἔχουμε κατοχύρωση τοῦ ὑπερόριου δικαιώματος στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ δικάζει τελεσίδικα τὶς κατ' ἔφεση ὑποβαλλόμενες σ' αὐτὸν ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις, ἀναγνωρίζοντας τὴν κανονικότητα τοῦ προγενεστέρου ἐθιμικὰ λειτουργοῦντος δικαιώματος ἐκκλητου, τὸ ὁποῖο ἐκδηλωνόταν στὴν ἐκκλησιαστικὴ πράξη μὲ τὸ ἐξαιρετικὸ κῦρος τοῦ θρόνου τῆς Νέας Ρώμης. Συγκεκριμένα μὲ τὴν *Νεαρά* τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β', ἀναγνωρίστηκε «νομικὰ» ἀπὸ τὴν πολιτεία τὸ 421 ἡ δικαστικὴ αὐτὴ δικαιοδοσία τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴⁸. Μὲ τοὺς κανόνες θ', ιζ', καὶ κη' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ἀναγνωρίστηκαν τὰ πρεσβεῖα τιμῆς τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὴν Ἀνατολὴ καὶ θεμελιώθηκε τὸ οἰκουμενικὸ κῦρος τοῦ θρόνου

45. PG 137, 1435A-1444. Βλ. Βλ. Φειδᾶ, *Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν*, I, σελ. 115-129.

46. «Ἀπολογία», σελ. 227, 19-38.

47. Κανόνες β', γ', δ' καὶ στ'.

48. Πρβλ. Ράλλη - Ποτλή, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. ΣΤ', Ἀθήναι 1859, σελ. 260.

τῆς Νέας Ρώμης. Σὲ ἀντίθεση ὁμως πρὸς τὴν «νομικὴ» κατοχύρωση τοῦ ἐκκλητίου στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδεμία «κανονικὴ» κατοχύρωση ἔχουμε, ὅπως τονίζει καὶ ὁ βυζαντινὸς σχολιαστὴς Ἀριστηνός· «ἢ παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως· ὅπερ πρόνομον οὐδενὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν ἐδόθη οὔτε ἀπὸ τῶν κανόνων οὔτε ἀπὸ τῶν νόμων, τὸ δικάζεσθαι μητροπολίτην τελοῦντα ὑφ' ἕτερον πατριάρχῃν παρὰ πατριάρχῃ ἐτέρῳ εἰ μὴ μόνῳ τῷ Κωνσταντινουπόλεως»⁴⁹. Ἡ κανονικὴ αὐτὴ σιγὴ εἶναι κατανοητὴ, γιὰτὶ σύμφωνα μὲ τὴν κανονικὴ παράδοση, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ παραθεωρηθοῦν ἡ βασικὴ ἐκκλησιολογικὴ σχέση τοπικότητος καὶ συνοδικοῦ αὐτοδιοικήτου κάθε ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας καὶ συγχρόνως τὰ ἐξαιρετικὰ δίκαια τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὴν Ἀνατολή, τὰ ὁποῖα ἦταν ἀποτέλεσμα ἀφ' ἐνὸς ἱστορικῶν συγκυριῶν (ἀδυναμία τῶν λοιπῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς νὰ συμβάλλουν στὴν ἐνότητα τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ στὴν διατήρηση τῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης) καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ κανονικοῦ δικαιώματος ἀπολαβῆς τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἴσων πρεσβείων τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμη (πρβλ. β' καὶ γ' κανόνες τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου). Ἡ ἱστορικοκανονικὴ αὐτὴ σύμπτωση ἐπέτρεψε τὴν «ἐθυμικὴ» ἀναγνώριση στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ὑπερορίου δικαιώματος ἀποδοχῆς τῆς τριτοβάθμιας δικαστικῆς προσφυγῆς, ἡ ὁποία διασφαλίστηκε «νομικᾶ» μὲ τὴν Νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου, ἡ «κανονικὴ» τῆς ὁμως κατοχύρωση δὲν ἦταν δυνατὴ, γιὰτὶ ἕνας τέτοιου εἴδους κανόνας, θὰ δημιουργοῦσε κανονικὴ ἀνακολουθία καὶ σύγκρουση μὲ τὴν κανονικὴ παράδοση τοῦ αὐτοδιοικήτου κάθε ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας. Τὸ ἐκκλητο λοιπὸν σχετίζεται μὲ τὸν θρόνο καὶ ὄχι μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ ἐκάστοτε ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὸ δὲ ὄργανο ἔκφρασης τοῦ ὑπερορίου δικαιώματος τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἡ Ἐνδημοῦσα σύνοδος, ὡς «ἢ ἐν τῇ πράξει ἔκφραση τοῦ ἐπὶ τῶν πρεσβείων τιμῆς θεμελιωμένου οἰκουμενικοῦ κύρους τοῦ θρόνου»⁵⁰. Συνεπῶς οἱ δύο θεσμοί, τὸ ἐκκλητο καὶ ἡ Ἐνδημοῦσα σύνοδος ἀποτελοῦν δύο ἐκφράσεις ἐφαρμογῆς τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὰ ὄρια τῶν κανονικῶν δικαιοδοσιῶν

49. «Ἐρμηνεῖα Ἀριστηνοῦ εἰς θ' κανόνα Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου», ἐν PG 137, 420D-421A.

50. Πρβλ. V. Bolotov, *Leksij po istorii drevnej Tserkvi III Istorija Tserkvi v period vselenskikh saloorov. I. Tserkov i Gosudarstvo. II. Tserkovnyi stroj*, ἐκδ. A. Brilliantov, S. Peterburg 1913, σελ. 225-226. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐνδημοῦσα Σύνοδος*, Ἀθῆναι 1971, σελ. 15-16, 78-82 καὶ 87, ὑπ. 24.

τοῦ θρόνου, μὲ βάση τὸ δίκαιο τῆς χειροτονίας καὶ κρίσεως τῶν ἐπισκόπων καὶ στὴν ὑπερόριά τους, στὶς δικαιοδοσίες δηλαδὴ τῶν ἄλλων πατριαρχικῶν θρόνων, μὲ βάση τὰ ἀναγνωρισμένα πλέον διοικητικὰ δικαιώματα τῶν πρεσβείων τιμῆς τοῦ θρόνου τῆς Νέας Ρώμης στὴν Ἀνατολή, κατ' ἀναλογία πρὸς τὸν θρόνο τῆς Παλαιᾶς Ρώμης στὴ Δύση. Σὲ ἓνα κανονιστικὸ κείμενο τοῦ 12ου αἰῶνα ὁ Νικήτας Ἀγκύρας θεωρεῖ, ὅτι αὐτὸ τὸ ὁποῖο προσδιορίζει τὸ κανονικὸ περιεχόμενον τοῦ τίτλου «*Οἰκουμενικός*», γιὰ τὸν ἐκάστοτε πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ὅτι «*κοινὸν δικαστὴν καὶ αἵρετὸν οἱ θεοφόροι τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ἐπείπερ καὶ προκαθέζεσθαι, διωρίσαντο, τῶν ἀπαρεσκομένων καὶ μὴ βουλομένων ἐν τῇ ἰδίᾳ διοικήσει δικάζεσθαι διεψηφίσαντο*»⁵¹, ἐνῶ τὸ κείμενο τοῦ Ἀνώνυμου συγγραφέα τοῦ 10ου αἰῶνα «*Περὶ προβολῆς καὶ ψήφου καὶ ἐκλογῆς*», παρόλη τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ὑπερογιῶν δικαιοδοσιῶν τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁμολογεῖ ὅτι «*τὸν Κωνσταντινουπόλεως οἱ νόμοι οἰκουμενικὸν πατριάρχην λέγουσιν... (ὡς) κοινὸν αἵρετὸν δικαστὴν τῶν ἀπαρεσκομένων, μὴ βουλομένων ἐν τῇ ἰδίᾳ κριθῆναι διοικήσει, προκαθήμενον*»⁵², τονίζοντας τὴν «νομικὴ» κατοχύρωση αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος. Τέλος χωρὶς νὰ ταυτίζει τὸν «ἐξάρχον» τῶν κανόνων ἢ καὶ ἰζ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου μὲ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ μοναδικὸ προνόμιον τῶν ἐξάρχων, ποὺ τοὺς παρεχωρήθη, εἶναι τὸ τοῦ ἐκκλήτου «*παρὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀπιέναι θρόνον κάκει δικάζεσθαι, ὡς τὸ αὐτὸ τῶν ἐξάρχων λαβόντα προνόμιον μόνον*»⁵³, ἐρμηνεύοντας ἔτσι τὸν διαζευκτικὸ σύνδεσμο «ἢ» τῶν κανόνων ἢ καὶ ἰζ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου.

4. Ἐπιλεγόμενα.

Ὁ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα λοιπὸν διεξαχθεὶς διάλογος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικὸ σταθμὸν στὰ πλαίσια τῶν διμερῶν θεολογικῶν σχέσεων τόσο ὡς πρὸς

51. Νικήτα Ἀγκύρας, «*Πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι οὐ δεῖ κατὰ τὰς τῶν μακαρίων πατέρων διατάξεις ἐν Κωνσταντινουπόλει γίνεσθαι κατ' ἔτος συνόδους, ἀλλ' ἐν ταῖς ἔξω μόνον ἐπαρχίαις*», ἐν J. Darrouzès, *Documents inédits*, σελ. 222, 4-7, 23-28.

52. Ἐν J. Darrouzès, *Ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 140, 2-6.

53. Ἀνωνύμου, «*Περὶ περιβολῆς καὶ ψήφου καὶ ἐκλογῆς καὶ καταστάσεως*», ἐν J. Darrouzès, *Ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 128, 18-20. Γιὰ τὸν ὄρο «ἐξάρχος» βλ. Βλ. Φειδᾶ, *Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν*, I, σελ. 290-303.

τὴν θεματολογία του, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀναπτυχθεῖσα θεολογικὴ καὶ κανονικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ἡ ἴδια ἢ θεματολογία τοῦ διαλόγου, ὅπως ἐτέθη ἀπὸ τὶς παπικὲς ἀξιώσεις, φανερώνει μιὰ νέα προβληματικὴ ὅσον ἀφορᾷ τὸ παπικὸ πρωτεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο δὲν ἐπιδιώκεται πλέον ἢ θεολογικὴ του κατοχύρωση μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀποστολικότητος, ἀλλὰ ἀναζητοῦνται μέσα καὶ τρόποι ἐκκλησιολογικῆς ἐφαρμογῆς του στὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς, μέσα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἐκκλήτου καὶ τὴν ἐγγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ πάπα, ὡς πρώτου, στὰ ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα. Ὁ νέος αὐτὸς προσανατολισμὸς τοῦ πάπα ὁδήγησε κυρίως τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ νὰ ἀπαντήσῃ μὲ βάση τὴν κανονικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολῆς, προσδιορίζοντας συγχρόνως καὶ τὰ κανονικὰ πλαίσια ἐφαρμογῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐκκλήτου καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐκκλησιαστικῶν Διπτύχων, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ πρωτείου στὴν Ἀνατολή.

α) Τὸ παπικὸ πρωτεῖο πρέπει νὰ κατανοεῖται καὶ νὰ ἀσκεῖται *«καθ' ὃν καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται, ὡς πρωτεῖο τιμῆς, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς λοιποὺς θρόνους τῆς Ἀνατολῆς»*.

β) Τὰ κανονικὰ δικαίωματα τῶν θρόνων παραμένουν ἀμετάβλητα καὶ ἀπαραβίαστα, ὅπως διαμορφώθηκαν στὰ πλαίσια λειτουργίας τοῦ θεσμοῦ τῆς πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν.

γ) Τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκκλήτου γιὰ τὸν Οἰκουμενικὸ πατριάρχη στὴν Ἀνατολὴ δὲν ἀποτελεῖ δικαιοδοσία ὑπερεξουσίας, ἀλλὰ ἀναγνώριση τιμῆς ἀπὸ μέρους τῶν λοιπῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς, στὰ πλαίσια ἐφαρμογῆς τῆς συγκεκριμένης ὑπερορίου δικαιοδοσίας του, ὅπως αὐτὴ καθορίστηκε ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο καὶ ἱστορικὰ διαμορφώθηκε στὴν κανονικὴ καὶ συνοδικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ὑπερόριος αὐτὴ δικαιοδοσία δὲν ἰσχύει γιὰ τὸν πάπα ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει κανένα ἱστορικοκανονικὸ ἔρεισμα. Τὸ πλαίσιο τῶν δικαιοδοσιῶν του εἶναι αὐτὸ ποῦ καθορίζεται ἀπὸ τὸν κανονικὸ θεσμὸ τῆς πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς τοπικότητος σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ δικαίωμα τῶν χειροτονιῶν καὶ τῆς κρίσης τῶν ὑπερδιοικητικῶν δικαίων τῶν *«πρεσβείων τιμῆς»* τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὴν Ἀνατολή.

δ) Ἡ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ πάπα στὰ ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ Μνημόνευση αὐτοῦ, ὡς κανονικὴ πράξη κοινωρίας τῶν Ἐκκλησιῶν στὴν κοινὴ πίστη καὶ ὀρθὴ ὁμολογία, προϋποθέτει τὴν ἄρση τῆς ἀκοινωνησίας, ὡς συνέπεια ἀποδοχῆς τῆς κοινῆς πίστεως. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ πάπα, ὡς πρώτου στὰ Ἐκκλησιαστικὰ Δίπτυχα δὲν

συνεπάγεται ἀναγνώριση πρωτείου ἐξουσίας ἢ κάποιας μορφῆς καισαροπαπικῆς ἀρχιερωσύνης μὲ τὴν ὁποῖαν ἐκφράζονται ἱερατικὲς ἢ συνοδικὲς ὑπερεξουσίες, καταργούσα ἔτσι τὴν κανονικὴ τάξη καὶ τὴν λειτουργία τοῦ συνοδικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἀντίθετα πρωτεῖο τιμῆς καὶ διακονίας.

Τέλος θεωροῦμε, ὅτι οἱ γενόμενες συζητήσεις, γιὰ τὰ «*τρία κεφάλαια*» στοῦ θεολογικοῦ διαλόγου τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης κατὰ τὸν ΙΓ' αἰώνα εἶναι ἐπίκαιρες καὶ γιὰ τὸν σύγχρονο θεολογικὸ διάλογο τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Τὰ προτεινόμενα κανονικὰ κριτήρια ἐρμηνείας τῶν ἐκκλησιολογικῶν θεμάτων εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ, πρὸ τοῦ σχίσματος, κανονικὴ καὶ θεολογικὴ παράδοση καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν τὸ πλαίσιο τῶν συγχρόνων θεολογικῶν συζητήσεων γιὰ θέματα ποῦ ἄπτονται ὄχι μόνο τοῦ πρωτείου, ἀλλὰ κυρίως τῆς ἐκκλησιολογικῆς του ἐφαρμογῆς.